

ОСОБЛИВОСТІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Неможливість використання ідентифікаційних схем, що склалися на основі здобутої раніше професійної освіти й досвіду практичної діяльності, призводить до винаходу нових практик самоідентифікації. Індивіди, які мешкають у різних населених пунктах і мають різні рівні освіти та компетентності, починають все більше схожим шляхом локалізувати себе у стратифікованому соціальному просторі. Цей висновок підтверджується результатами моніторингу соціальної ситуації в Україні, що проводяться Інститутом соціології НАН України та фондом "Демократичні ініціативи" з 1995 р.

Аналіз отриманих даних показав, що серед об'єктивних ознак диференціації – стать, вік, освіта, професія, місце проживання – найбільш значним є вік. В Україні чітко простежується закономірність: чим молодші респонденти, тим вище вони оцінюють свій власний статус. Напевно, справа у тім, що для старшого покоління роки незалежності стали часом руху вниз – нисхідної соціальної мобільності, а вихід на пенсію був рівнозначним економічній та соціальній катастрофам. Але "для молоді процес суспільної трансформації відкрив додаткові шанси і можливості, бо їй не довелося втрачати неефективні, в нових соціальних умовах, аналогі і моделі поведінки, вона відразу ж могла конструювати стратегії дії" [1, с. 13].

Чим вищий рівень освіти, тим ймовірніше розташування на більш престижних щаблях соціальних сходів, оскільки ті, хто отримав вищу освіту, вважають, що займають привілейоване місце у соціальній ієрархії. Дані свідчать про те, що в нинішньому суспільстві освіта не є фактором підвищення статусу та престижу, так само як і колишні досвід і кваліфікація. У ході дослідження виявилось, що самооцінка респондентами власного соціального статусу найтісніше пов'язана з їхньою самооцінкою власного економічного становища. Іншими словами, самооцінка

соціального статусу визначається самооцінкою матеріальної ситуації.

Таким чином, те, як індивіди ідентифікують себе у соціальному просторі, визначається, у першу чергу, їхніми заробітками й доходами: чим більші доходи, тим вище ставить себе людина, і, навпаки, якщо доходи маленькі і нерегулярні, то у соціальній ієрархії людина вважає себе незначною.

У 1996 р. на замовлення Світового банку Київським міжнародним інститутом соціології було проведене дослідження українських домогосподарств, яке виявило суттєву диференціацію домогосподарств за обсягом грошових доходів. Висока диференціація доходів притаманна швидше бідним країнам. Більш наочну картину дає співставлення України з країнами, які, подібно нашій державі, переживають в останні роки процес суспільної трансформації. Провести таке співставлення, до речі не лише за рівнем доходів, але й з точки зору технології їх отримання, дозволяє інформація, яка була зібрана "Новим барометром демократії" товариства ім. П. Лазарсфельда (Відень) у ході вибіркових опитувань населення в Україні, Чехії, Угорщині, Польщі, Словенії, Румунії у середині 90-х років. Наведемо лише основні відзнаки України того часу:

- в Україні вища частка тих, хто працює, але не отримує зарплату: 16% проти 5% середнього показника для наведених вище європейських країн;

- кожному третьому мешканцеві України отриманої зарплати не вистачає для придбання усього необхідного, тоді як у сусідів лише кожному п'ятому (32% проти 19%);

- кожен другий працездатний мешканець України працює у кількох місцях, отримуючи незареєстровані доходи (у сусідів кожен п'ятий);

- сукупний дохід дозволяє задовольнити найневідкладніші потреби лише половині населення нашої країни (56% проти 68% у Європі);

- в Україні "часто й іноді" відмовляють собі у харчуванні 52% мешканців (середній показник – 19%), у придбанні одягу та взуття – 66% (проти 32%), в електроенергії – 30% й 16% відповідно.

У дослідженні Київського міжнародного інституту соціології фіксувалась вартість споживаних кожним домогосподарством продуктів, отриманих з різних джерел, а також величина витрат на непродовольчі товари та послуги. Виявилось, що споживчі

витрати сімей перевищують їхні офіційні доходи (тобто ті, про які вони повідомили) в 1,4 рази, а вартість реально спожитого – в 1,8 разів, причому найбільш значні розходження між доходом та витратами характерні для найменш забезпечених сімей. Таким чином, громадяни отримують додатково доходи у розмірі 40–80% офіційних. Інакше кажучи, десь "у тіні" відбувається перерозподіл доходів, внаслідок якого диференціація споживання виявляється меншою від диференціації офіційних доходів. Однак поляризація споживання залишається достатньо суттєвою.

Але все це поляризація у межах бідності. У структурі споживання витрати на харчування у середньому складають 52%, причому у 60% населення – 60%, ще у 30% – перевищують 50%, й лише у найзабезпеченіших – 38%. Якщо врахувати, що за зрозумілими причинами частка доходів на харчування найбільш низька у сільській місцевості (менше 40%), то можна зробити висновок: у нас навіть "багаті" витрачають на харчування більшу частку доходу, що завжди вважалося ознакою бідності. Крім того, за даними Інституту соціології НАН України наприкінці 90-х років 71% мешканців України не мали можливості харчуватися за власним смаком, 59% – повноцінно проводити відпустку, 70% – відчували нестачу необхідної медичної допомоги. Інакше кажучи, поширене відчуття бідності, недосяжності елементарних речей, які люди звикли сприймати як нормальні і природні.

Масового характеру набуло й виключення людей з економічного життя. В Україні у другій половині 90-х років ХХ ст. 34% населення поєднували по кілька видів господарської діяльності, працюючи з метою отримання доходу 60 годин на тиждень (ще 28% – 59 годин, а 6% – 64 години), а майже 2/5 населення зайнято лише 29 годин на тиждень. "Неефективна робота є однією з характеристик економіки бідності" [2, с.27].

У ході визначення масштабів поширення бідності в країні зазвичай посиляються на офіційну межу бідності. Однак окрім цього критерію існує також відносна межа бідності, яка розраховується як 40% від середньодушових споживчих витрат і дає можливість виділити дуже бідні домогосподарства, чие споживання помітно нижче, ніж у основної частини суспільства. Наприкінці 90-х років ХХ ст. близько 37% домогосподарств України (39% населення у цілому) можна було б зарахувати до бідних, з них 12% – до дуже бідних. Ці цифри неповністю відображують реальну картину. Якби офіційна межа

малозабезпеченості була підвищена на 10%, питома вага бідних сімей виросла б до 43%, якби вона була на стільки ж знижена, то частка бідних скоротилася б до 30%. Загальне збільшення споживання домогосподарств на 10% призвело б до зниження частки бідних на 15%, при збільшенні на 20% вона б знизилася на 29%. Зрозуміло, що у таких умовах найнезначні зрушення "межі" можуть подаватися публіці, як великий успіх або, навпаки, як національна катастрофа. Іншими словами, вірогідність знеацька офіційно потрапити в коло бідних або випасти з нього висока для значної кількості домогосподарств, що також є показником бідності країни та її громадян.

Таким чином, усі дані відносно офіційних і неофіційних доходів реального споживання свідчать про бідність українського суспільства. Основні ознаки бідності сьогоденної України такі: надзвичайно висока частка витрат на харчування у загальній структурі споживацьких витрат індивідів та сімей; масова участь заради отримання доходу в економічній діяльності, що ніде не реєструється; масова участь у сільськогосподарських роботах, на присадибних ділянках з метою виробництва продуктів для власного споживання; високий ризик (вірогідність) опинитися у числі "державних бідних" для значної частини населення.

У 2004 р. у трьох районах м. Харкова за участю автора було проведене соціологічне дослідження "Класова самоідентифікація населення в Україні". Отримані результати показали, що переважна більшість (майже 80% опитаних) ідентифікує себе із середнім класом. Такий показник порівняно з офіційними даними свідчить про те, що люди схильні до завищення власного соціального статусу. Безумовно, що на вибір при ототожненні з тим чи іншим класом, певним чином вплинув рівень матеріального добробуту. Так, 16,7% респондентів оцінюють своє матеріальне становище у цілому як "нормальне", ці респонденти ідентифікують себе із середнім класом або інтелігенцією. 46,7% опитаних вважають себе забезпеченими і також зараховують себе до середнього класу. Разом із цим, відчуття приналежності до середнього класу можна пояснити, не стільки підвищенням якості життя, а більшою мірою моральною настановою, небажанням визнавати себе приналежним до нижчого прошарку, можливо, відчуттям статусу, який був надбаний ще до кризи 90-х років ХХ ст., отриманою освітою, хоч більшість віддає перевагу матеріальному факторові.

Отже, аналізуючи дослідження самоідентифікації населення України середини 90-х–початку 2000-х рр. ХХ ст. можна спостерігати певні тенденції щодо поліпшення соціального самопочуття людей, орієнтації на підвищення статусу.

Література

1. Берега В. В., Заблоцький В. П. Суспільство в період транзиції: український контекст. – Донецьк: ДонДау, 2001.

2. Хмелько В. Макросоциальные изменения в украинском обществе за десять лет независимости // Политическая мысль. – 2001. – №3.

3. Українське суспільство 1994–2001: результати опитування громадської думки Інституту соціології НАН України. – К.: Подія, 2001.